

Ord for ord

Af Birgitte Jacobsen

At lave ordbøger

Ord for ord for ord for ord... Man tager ordene i det ene sprog og oversætter til det andet sprog – ord for ord for ord – til man er kommet til sidste ord. Hvor må det være gudsjammerligt kedeligt. Hvis det ellers var sådan man laver ordbøger...

Jeg har haft fornøjelsen af at være ordbogsmagerkollega med Inge i mange år. Inge er eskimolog af den gamle skole, hvor viden om og indsigt i et folks kultur er uløseligt forbundet med viden om og indsigt i det sprog, folk udtrykker deres kultur igennem. Den sproglige side af Inges faglige profil er ikke én hun skifter med, men når man ser på Inges omfattende publikationsliste, fremgår det, at meget af arbejdet forudsætter stort kendskab til det grønlandske sprog.

Blandt direkte sproglige arbejder er de tre ordbøger, som Inge har været medforfatter til: *Ordbogi* fra 1977 (den første efter den store retskrivningsreform i 1973), den stærkt udvidede og ændrede *Oqaatsit* fra 1990, samt den nyeste reviderede udgave af *Oqaatsit* fra

Ordbogi

KALAALLISUUMIT – QALLUNAATUUMUT
GRØNLANDSK – DANSK

AAQQISSUISUT – REDAKTIONEN:

Chr. Berthelsen Inge Kleivan
Frederik Nielsen Robert Petersen
Jørgen Rischel

MINISTERIET FOR GRØNLAND 1977

1997 med tilhørende Supplementsbind med forskellige sproglige artikler (se litteraturhenvisningerne).

Sprog forandrer sig, og en ordbog skal prøve at følge med – selvom enhver ordbog i princippet er forældet den dag, den udkommer. Sproget er allerede på vej videre, nye ord og vendinger kommer til, andre glider ud.

Til hvert eneste redaktionsmøde mødte Inge op med en stak nye udklip fra aviser, blade, bøger m.m., som hun forelagde redaktionen. Nogle nye ord var udprægede 'modeord', måske kun med kort levetid. Andre nye ord virkede konstrueret til lejligheden, det kunne være fra den politiske sfære, den offentlige administration eller det særlige 'annoncesprog'. Tit var der tydeligvis tale om oversættelser fra dansk, og dér skal man være på vagt. Når aviser og blade

udkommer på to sprog, dvs. hvor alt på det ene sprog skal oversættes til det andet – og omvendt – kan der nemt ryge en finke af fadet. For mange år siden så jeg en annonce for et udsalg af skindjakker, anden sortering. I den danske tekst stod: »*Jakker, 2. sort. kr: ...*« I den grønlandske var det blevet til: »*Kavaqjat, qernertut marluk, kr:*« (Bogstaveligt: to sorte jakker). Den slags sker i farten – og det skal selvfølgelig ikke med i ordbogen!

Oversættelseslån

Bortset fra misforståelser er oversættelseslån et særligt problemområde inden for leksikografien. Oversættelseslån er fremmede ord og vendinger, der oversættes direkte. (For detaljerede behandlinger af oversættelseslån i dansk, se Hansen & Lund 1994, Jarvad 1995 og Andersen 1996). Det er velkendt fra de ældste tider og de fleste sprog. Der kan dels være tale om **betydningslån**, hvor et hjemligt ord 'låner' en ny betydning fra et fremmed ord, f.eks. når *patetisk* (højtidsfuld) kommer til også at betyde 'rørende' under påvirkning fra det engelske *pathetic*. Men der kan også være tale om egentlige nydannelser, hvor ord og udtryk oversættes direkte. Det kaldes **oversættelseslån**: *skyskraber* (fra engelsk: *skyscraper*) *generationskløft* (fra engelsk: *generation gap*). Det kan være hele vendinger, der oversættes: *på stående fod* (nylatin *stante pede*), *ud i det blå* (tysk: *ins blaue hinein*). Oversættelseslån kaldes også **kalker**, idet de ligesom er kalkeret fra et fremmed sprog. For nemheds skyld bruger jeg i det følgende 'kalker' om både betydningslån og oversættelseslån.

I grønlandsk er f.eks. *inussiarnertumik inuulluarit* 'med venlig hilsen' kalkeret fra den danske formular ved afslutning på breve. Ellers sluttede man breve med f.eks. at skrive: *allattunga* eller *allattoq* (jeg der skriver / den der skriver). Det er indlysende, at kalker kan opstå, når man laver en oversættelse af en tekst fra et sprog til et andet. Men kalker kan også opstå spontant, når tosprogede sprogbrugere tager et udtryk fra det ene sprog og ikklæder det ordene fra det andet. Hvis alle parter er fortrolige med begge sprog, kan det faktisk ske, at ingen lægger mærke til, at der er tale om en kalke.

Nogle gange bruges kalker bevidst og lidt for sjov – eller meget for sjov – som når man »undersætter« – tænk på De Nattergale eller Eddie Skoller.

I de grønlandske medier kan man med jævne mellemrum høre og læse indlæg om det irriterende ved kalker, der ikke betragtes som ordentligt grønlandsk. Men ser man nøje efter, indeholder selv de mest ivrige sprogrenseres sprog også spor af fremmed (især dansk) påvirkning, der åbenbart umærkeligt er gledet ind i sproget. Men der er ingen tvivl om, at kalker virker irriterende, hvis de alt for tydeligt er fremmedartede eller kunstige.

Hvem accepterer hvilke kalker?

Det spørgsmål har jeg for nylig prøvet at undersøge i en lille pilotundersøgelse. Jeg samlede en række kalker fra aviser, TV- og radioudsendelser og bad 4 midaldrende og 4 unge om at tage stilling til dem. Personerne blev spurgt 1) om de forstod udtrykket, 2) om det var i orden,

OQAATSIT

Kalaallisuumiit

Qallunaatuumut

Grønlandsk

Dansk

ORDBOG

Chr. Berthelsen Frederik Nielsen
Birgitte Jacobsen Robert Pedersen
Inge Kleivan Jørgen Rischel

Atuakkiorfik 1990

at andre brugte det, og 3) om de ville bruge det selv. Svarene på det sidste spørgsmål skal tages med et gran salt, men sammenholdt med svaret på det andet spørgsmål kan det alligevel give et indtryk af personens holdning til udtrykket. Der var således mulighed for at udvise fuld accept, en vis skepsis eller total afvisning over for en kalke.

Da materialet er begrænset, kan resultaterne selvfølgelig kun bruges til at vise nogle tendenser.

Der er to hovedtendenser: Den ene er, at de unge generelt accepterer flere kalker end de midaldrende gør. Det er forventeligt, for det er blandt de unge sprogfornyelser opstår. F.eks. afviser de midaldrende *itisuumik tigunagu* 'tag det ikke så tungt' [egt: tag det ikke dybt], mens de unge accepterer det fuldt ud.

Den anden er, at betydningslån (kalker med betydningsudvidelse af et enkelt ord) ser ud til at være mere acceptable end oversættelseslån (kalker hvor man oversætter et helt udtryk). Måske fordi betydningslån kun er en mindre ændring, det er kun et enkelt ord, der ændres, og ikke en helt ny konstruktion. Således er *inuusuttuaqqat meeqqat atuarfiiniit anigaangamik* 'når de unge går ud af folkeskolen' (= når de afslutter deres skolegang) fuldt acceptabelt for både midaldrende og unge, selv om det er et betydningslån fra dansk at bruge *anivoq* 'går ud' i betydningen 'bliver færdig med (skolen)'. Men det er ikke alle betydningslån, der accepteres. Et udtryk som *silittumik isumaqatigiipput* 'der er bred enighed om' med en overført betydning af 'bred', afvises af både ældre og unge. Det er »politikersprog«.

Der er også tendens til, at ad hoc oversættelser, dvs. udtryk, der alt for tydeligt er oversættelser, afvises af både unge og midaldrende, f.eks. *nikorfaannarlunga tamanna oqaaseqarfigisinnaanngilara* 'det kan jeg ikke udtale mig om på stående fod' [egt. 'blot stående']. På den anden side er et udtryk som *tamakeku tamarmik nipilersoqataapput* 'det spiller alt sammen ind på disse ting' [egt. spiller sammen med] mere acceptabelt. Det kunne være fordi metaforen i 'spiller

sammen med' mere umiddelbart giver mening end 'blot stående' gør. Der er i det hele taget tendens til, at kalker med en rumlig metafor generelt er mere acceptable end kalker med mindre åbenlys metaforik. (Spørgsmålet om metaforer i grønlandsk i øvrigt er behandlet af Fortescue 1994.)

Endelig spiller kalkens struktur også ind – en mundret kalke som *ullormiit ullormut* 'fra dag til dag' er fuldt acceptabel for både unge og ældre.

Politikerjargon er åbenbart heller ikke populært i Grønland – af en eller anden grund bruger politikere mange fraser, og uanset om de er hjemlige eller importerede (kalker), bryder folk sig ikke om dem.

Afsluttende bemærkninger

I ordbogsarbejdet var vi skeptiske over for oversættelseslån, i hvert fald fra den trykte presse. På den anden side skal man tage det alvorligt, når et udtryk dukker op, og man skal i hvert fald holde øje med det: hvornår bliver det så udbredt og alment accepteret, at det skal med i ordbogen. Man må ikke glemme princippet, at sprogbrugerne har den endelige dom: de ord og udtryk, der bruges, skal stå i ordbogen.

Man kan ikke på baggrund af denne lille undersøgelse bestemme, hvad der afgør, om en kalke accepteres – og overlever – eller ej. Men man kan få nogle fingerpeg. At betydningslån (betydningsudvidelse af et enkelt ord) generelt er mere acceptable end oversættelseslån (af hele vendinger) kan måske også hænge sammen med, at det er en proces, der foregår i sproget også uden

påvirkning fra andre sprog. *Agiaq* betød engang '(åndemanagerens) gnidesten' – senere kom det til at betyde 'violin'.

Hvad oversættelseslån (af hele vendinger) angår, ser det ud til, at både semantiske og strukturelle / stilistiske faktorer spiller ind. Gode kalker skal være umiddelbart forståelige, og de må også gerne være billedlige. Den slags kalker har større overlevelseschance end kalker, som kun kan forstås, hvis man går til den danske tekst. Gode kalker er også elegante og mundrette. Det er indlysende, at klodsede eller tungt konstruerede kalker ikke har nogen stor overlevelseschance.

Hvordan kalker finder vej ind i sproget, kan man få et fingerpeg om ved at se på følgende tre udtryk. Mange især ældre sprogbrugere harcelerer over, at man siger: *bussit tigussavakka*, direkte oversat fra det danske 'jeg tager bussen'. (Se også Petersen 1979). Men i min lille undersøgelse accepteres dette udtryk fuldt ud af både unge og midaldrende. Den ældste siger endda, at tidligere brød han sig ikke om det, men nu bruger han det selv.

Et andet udtryk med 'dansk' betydning af *tiguua* : *feriassara junimi tigussavara* ('jeg tager ferie i juni') er acceptabelt for de unge, mens de midaldrende er skeptiske (men ikke helt afvisende).

Men udtrykket *soraarummeernissara tigu-lerpara* 'jeg skal til at tage eksamen' afvises af alle.

Det kunne tyde på, at brugen af en kalke, eller rettere, accepten af den, foregår gradvist. Inden for sprogvidenskaben bruger man begrebet 'lexical diffusion' om det fænomen, at en sprog-

Også på dansk kan man få den tanke, at man skal være meget stor og stærk for »at tage bussen«.

ændring gradvist breder sig gennem ordforrådet, ord for ord, ændringen rammer ikke dem alle på én gang (Chambers & Trudgill 1998).

Men en sproglig ændring udbreder sig også gradvist blandt sprogbrugerne. Først bruger én gruppe et nyt udtryk, så breder det sig til andre grupper. Med hensyn til kalker fremgik det, at selv om de unge starter, er de ældre ikke upåvirkelige. Ligesom sproget forandrer sig, forandrer sprogbrugerne sig.

Ordbogsmageren må have fornemmelse for, hvad der vil brede sig, og

hvad der hurtigt vil forsvinde igen. Ordbogsmageren må både være åben for nyt og være kritisk. Inge har altid holdt balancen derimellem – og ikke kun når det drejer sig om ordbøger.

Tak til informanterne, mine studenter og især Robert Petersen, Pia Rosing Heilmann, Frederikke Blytmann Trondhjem og Carl Christian Olsen for mange oplysninger og gode diskussioner. Evt. fejl og mangler i artiklen er selvfølgelig alene mit ansvar.

Litteratur

- Andersen, Stig Toftgård, 1998: Talemåder i dansk. Ordbog over idiomer. København: Munksgaard.
- Berthelsen, C., I. Kleivan, Fr. Nielsen, R. Petersen & J. Rischel, 1977: Ordbogi. Kalaallisuumit – Qallunaatumut. Grønlandsk – Dansk. København: Ministeriet for Grønland.
- Berthelsen, C., B. Jacobsen, I. Kleivan, Fr. Nielsen, R. Petersen & J. Rischel, 1990: OQAATSIT. Kalaallisuumit – Qallunaatumut. Grønlandsk – Dansk ORDBOG. Nuuk: Atuakkiorfik.
- Berthelsen, C., B. Jacobsen, I. Kleivan, R. Petersen & J. Rischel, 1997: OQAATSIT. Kalaallisuumit – Qallunaatumut. Grønlandsk – Dansk ORDBOG. Nuuk: Atuakkiorfik Ilinnisiorfik.
- Berthelsen, C., B. Jacobsen, I. Kleivan, R. Petersen, R. & J. Rischel, 1997: OQAATSINUT Tapiliussaq. OQAATSIT Supplementsbind. Nuuk: Atuakkiorfik Ilinnisiorfik.
- J. K. Chambers & P. Trudgill, 1998: Dialectology. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fortescue, Michael, 1994: How concrete is West Greenlandic? I: *Acta Linguistica Hafniensia* vol. 27, part one, Copenhagen: Reitzel, 131-147.
- Hansen, Erik og Jørn Lund, 1994: Kulturens gesandter. Fremmedordene i dansk. København: Munksgaard.
- Jarvad, Pia, 1995: Nye ord – hvorfor og hvordan? København: Gyldendal.
- Petersen, Robert, 1979: Københavnergønlandsk. I: Basse, B. & K. Jensen (red.), *Eskimosprogenes vilkår i dag. »Majoritetssprogs indvirkning på eskimoiske minoritetssprog.«* Århus: Arkona, 187-191.